

UDK 821.111(73).09 Fokner V.

UDK 821.163.4.09 Selimović M.

Izvorni naučni rad

Selma RALJEVIĆ (Mostar)

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

selma.raljevic@unmo.ba

POLIFONIJA IDENTITETA U ODABRANIM DJELIMA WILLIAMA FAULKNERA I MEŠE SELIMOVIĆA

Namjera autorice jeste da svojim radom kritički analizira polifoniju identiteta u djelima: *Krik i bijes* (*The Sound and the Fury*, 1929.), *Svjetlost u avgustu* (*Light in August*, 1932.), *Absalom, Absalom!* (*Absalom, Absalom!*, 1936.) i *Idi, Mojsije* (*Go Down, Moses*, 1942.), Williama Faulknera (1897.-1962.) i *Derviš i smrt* (Sarajevo, 1966.), *Tvrđava* (Sarajevo, 1970.), *Ostrvo* (Beograd, 1974.) i *Sjećanja* (Beograd, 1976.), Meše Selimovića (1910.-1982.). Nastojat će se komparativno istražiti paralela konstrukcije i dekonstrukcije identiteta u odabranim proznim ostvarenjima američkog i bosanskohercegovačkog pisca u skladu sa teorijama, principima i iskazima modernih i savremenih književnih teorija, kao i širim kritičkim, teorijskim i kulturološkim pristupima.

Ključne riječi: *William Faulkner, Meša Selimović, polifonija identiteta, (de)konstrukcija identiteta*

U duhu modernizma i moderne književnosti, potraga za identitetom izjednačava se sa potragom za srećom u pravcu ostvarenja ili neostvarenja života u *mitu o životu modernog čovjeka* koji zasebno ispisuju William Faulkner (1897.-1962.) i Meša Selimović (1910.-1982.) svojim proznim ostvarenjima. Nestabilnost identiteta modernog književnog subjekta predstavlja jednu od osnovnih preokupacija njihove umjetnosti. Njihov moderni (anti)junak traga za svojim ličnim i društvenim identitetom. Njegov položaj najčešće je na nekom razmeđu, *između* dviju suprotnosti, zbog čega je vječno razapet. U vezi s tim, a u smislu tumačenja nestalne prirode književnog subjekta s aspekta *poststrukturalizma*, što god da se željelo označiti tim fluidnim nazivom, Zdenko Lešić objašnjava sljedeće:

Takav rastrojani, kontraverzni subjekat u književnom tekstu proizvodi nestabilne, promjenljive, polivalentne, kontradiktorne tokove tekstualnog smisla, tako da se tekst može razumjeti kao polje na kojem se odvija ne samo lična drama već i ona ideološka borba koja je spontano pokrenuta kontraverznom pozicijom subjekta. (Lešić, Kapidžić-Osmanagić, Katnić-Bakaršić, Kulenović, 2006: 545)

Faulkner u romanima: *Krik i bijes* (*The Sound and the Fury*, 1929.), *Svjetlost u avgustu* (*Light in August*, 1932.), *Absalom, Absalom!* (*Absalom, Absalom!*, 1936.) i *Idi, Mojsije* (*Go Down, Moses*, 1942.), kao i Selimović u svojim proznim ostvarenjima: *Derviš i smrt* (1966.), *Tvrđava* (1970.), *Ostrvo* (1974.) i *Sjećanja* (1976.), ističu raznolikost, različitost (engl. *difference*) i *hibridnost* u smislu afirmacije različitosti. Naime, njihova djela ukazuju da se moderni čovjek, a time ni svijet, ne mogu zasnivati na nepomirljivim suprotnostima, već jedino na njihovom prihvatanju. Njihove knjige govore o traženju sreće, što je u osnovi potraga čijom neodređenošću se određuje sam život. Stoga su i Faulknerova i Selimovićeva moderna književna ostvarenja u biti potraga za identitetom modernog života, kao i pojedinca na tom putu ka nepozatom. To je ujedno i potraga za prirodom čovjeka i svijeta. Drugim riječima, da bi moderni čovjek spoznao sopstveno jastvo i otkrio svoje mjesto u svijetu, nužna je spoznaja bitka i istina srca iskonskog bića čovjeka. Te istine uvijek su iste u vječnom vremenu „sada“ čovječanstva jer u njima se otkriva *jedan* identitet čovjeka kao humanog bića. Paradoksalno, samo jedna istina ne postoji ni prema Faulkneru, ni prema Selimoviću. Identitet čovjeka čini polifonija dobra i zla, intimnog i društvenog, stvarnosti i mašte, i niza drugih suprotnosti bez konačnog rješenja. Kako ni američki, ni bosanskohercegovački pisac nije vjerovao u samo jedno rješenje, prema njima onda savršenstvo nije moguće, a time ni savršeni čovjek, pa ni svijet. Na taj način, ni potragu za identitetom nije moguće završiti. Čovjek jeste nesavršeno biće. On je uvijek u nekom traženju, pa je i sam život potraga za životom, za smislom, za srećom. U tom smislu, „savršenstvo“, ipak, predstavlja spoznaja da savršenstvo nije moguće. S druge strane, i u Faulknerovom i u Selimovićevom svijetu, uvjetno rečeno, *jedno* „savršeno“ ljudsko biće čini spoj muškarca i žene u vidu njihovog jedinstva, zajednice i doma, temeljenih na istinama srca. Osim toga, *jedno* „savršeno“ ljudsko biće jeste i čovječanstvo u spoju svih individualnih različitosti. I u tom pravcu identitet čovjeka, kao i čovječanstva, slovom Bahtina, čini mnoštvo različitih glasova ili identiteta koji se spajaju u jedan. Zbog svega toga, i za Faulknera i za Selimovića može se reći da je svaki zasebno pisao *jednu* knjigu o mitskom traganju i prihvatanju polivalentnog identiteta modernog čovjeka.

Američki i bosanskohercegovački pisac nastojali su da predstave polifoniju ili zbir različitih identiteta kako čovjeka, tako i čovječanstva. S tim u vezi, njihova književna potraga za identitetom ljudskog bića obuhvata *hod u nepoznato*, između ostalog, u vanjska i unutarnja područja čovjeka, u sferu privatnog i javnog, pojedinačnog i kolektivnog. Osim toga, obojica su svojim književnim slovom nastojala predstaviti pravu prirodu svijeta vječnog sadašnjeg vremena. Pri tome, njihova djela otkrivaju i identitet kulture, prostora i čovjeka njihovih zemalja, ali i cijeloga svijeta. U određenom smislu, Faulknerova umjetnička ostvarenja, također, ističu identitet američke, a Selimovićeva bosanskohercegovačke književnosti. Njihov književni tekst oblikuje i njihov lični identitet. Faulkner je svoj skrivao modernom dvosmislenošću, ali i samom činjenicom da nikada nije napisao djelo poput Selimovićeve memoarske proze *Sjećanja*. Obojica su izražavala bitnost identiteta djela nad identitetom pisca. Međutim, Selimović je u svojim *Sjećanjima* otkrio i identitet sopstvene ličnosti kao *intelektualca i individualca* (Selimović, 1981: 109) ujedno naspram i unutar identiteta komunističke ideologije, sistema i kulture. Umjetnička ostvarenja oba pisca ukazuju na nužnost pojedinačne spoznaje polifonije istine čovjekovog srca, a onda i „savršene“ spoznaje, zapravo prihvatanja identiteta čovjeka i čovječanstva. Prema njima, upravo u tome počiva nada u afirmaciju različitosti, a onda i u opstanak čovjeka i čovječanstva. Naspram polifonije stoji homofonija i kontrapunkt, kao i zaglušujuća buka vanjskog svijeta. Naspram pojedinca stoji sistem, naspram individualnosti jeste ideologija. Prema tome, pojedinac stoji naspram samoga sebe, čovjek naspram čovjeka. Naime, čovjek je stvaralac i graditelj ideologije i sistema koji razaraju samog čovjeka. Ideje u smislu kontrapunkta čovjeku onemogućavaju njegovu spoznaju mnoštva istina srca, kao na primjer: ljubavi, saosjećanja, časti, sažaljenja, ponosa i žrtvovanja, kako bi to rekao Faulkner, da se spoje u *jednu* istinu, *jedan* identitet čovjeka. Čovjek sam sebe sprječava da spozna sopstveni identitet i u mikro i u makro nivou. Buka modernog života sve više zaglušuje glasove ljudskog srca usljed čega čovjek gubi identitet čovjeka, te sve više postaje mašina. Faulknerovo i Selimovićevo umjetničko djelo suočava čovjeka/čitaoca sa mogućim gubitkom identiteta kako bi ga osvijestili i suočili sa spoznajom i takve mogućnosti. Njihov cilj je očuvanje identiteta čovjeka, a time i opstanak, i to pobjeda čovjeka i čovječanstva.

Djelo oba pisca određuje identitet modernog života i čovjeka. Prema njima, moderni život je strašan jer ljudi većinom služe stvarima, a da pri tome ne znaju i ne spoznaju pravu vrijednost ničemu. Ljudi žive i umiru sami. To je u određenom smislu paralitičan život, kako bi to svojim književnim slovom precizirao James Joyce. Moderni čovjek najčešće živi po principu jedne istine, što bi u smislu groteske definirao Sherwood Anderson. Faulknerov i

Selimovićev eksperiment u pravcu istraživanja čovjekovog identiteta i života možda je i komplikovaniji od Andersonovog. U svojim djelima, oni su poput Andersona, ali vjerovatno na složeniji način, *život po principu samo jedne istine* dijagnosticirali kao kanceroznu materiju koja dezintegrira, a onda i „ubija“ čovjekov identitet i život. To je pošast modernog doba. Takva patologija uništava čovjeka, a time i cijelo čovječanstvo. U vezi s tim, ideologija i robovanje jednoj ideji jeste stranputica čovječanstva. Ideologija dezintegrira identitet čovjeka i pretvara ga u dio sistema, u mašinu unutar mašine. U takvom stanju, čovjek je živi mrtvac. Kao takav, on je paraliziran, što se može manifestirati na razne načine. Između ostaloga, on je ili potpuno prazan i mehaniziran, ili je zarobljen i izgubljen u samome sebi, ili je rastrojen između brojnih suprotnosti u sebi i/ili u svijetu koji ga okružuje. Na taj način čovjek sam sebi, kao i u međusobnom odnosu sa svijetom, postaje *drugi* i *drugost*, izvjesni *hibridni identitet*. Kao takav, on je uvijek negdje *između*. Njegov položaj je *nigdje*. Poput Ralpa Ellisona, ali na svojstven način, i Faulkner i Selimović, identificiraju modernog kao *nevidljivog čovjeka*. U djelima dvojice pisaca, život može biti samo san, pa je to onda neživot jer san „je ono što se želi, a život je buđenje.“ (Selimović, 2004: 63) Iako mašta „oslobađa jada svakodnevnoga života“ (Selimović, 2009: 131), život na principu samo istine mašte, također, predstavlja život bez života. Čovjek koji ne čuje glasove svoga srca živi *život koji ne znači ništa*. S obzirom da je svaki život priča za sebe, Faulkner i Selimović svojom umjetnošću nastoje potaknuti čovjeka/čitaoca da ispiše sopstvenu *priču* kako bi ona *značila nešto*. Njihove priče su različite, ali su, zapravo, uvijek *jedna* priča o identitetu čovjeka i čovječanstva, pa i života, i to posebno modernog. Naime, čovjek koji ne otkrije svoj identitet čovjeka, promašit će i život.

Najusamljeniji, najotuđeniji i najrastrojeniji Faulknerovi i Selimovićevi književni subjekti jesu likovi koji ne znaju ko su. Takvi su, prvenstveno, Selimovićev derviš Ahmed Nurudin iz *Derviša i smrti* i Faulknerov Joe Christmas iz *Svjetlosti u avgustu*. U traganju za sopstvenim identitetom gube se i obeščovječuju mnogi stanovnici svijeta i američkog i bosanskohercegovačkog pisca. Kod Faulknera, između ostalih, takvi su: Quentin Compson iz romana *Krik i bijes* i *Absalome, Absalome!*, kao i ostali članovi njegove porodice, ali u skladu sa različitostima pojedinačnih priča oba djela, zatim Thomas Sutpen i članovi njegove porodice iz romana *Absalome, Absalome!*, te Isaac McCaslin i Lucas Beauchamp, kao i mnogi članovi njihove porodice i društvene zajednice. Pored Christmasa, u *Svjetlosti u avgustu* književni subjekti nestabilnog identiteta su i Joanna Burden, Gail Hightower, te Simon McEachern, mada se na potonjeg to odnosi u relativnom smislu moderne i fanatično ekstremnije verzije Hawthorneovog mladog gazde Browna, zatim njegova supruga, i mno-

gi drugi. Kod Selimovića, između ostalih, takvi su brojni likovi koji se utvrđuju u bilo kakvoj dogmi u životu kao priči *Derviša i smrti*, *Tvrđave*, *Ostrva* i *Sjećanja*. U *Ostrvu*, posebno, nestabilnost identiteta književnog subjekta direktno je povezana sa paradigmatском doktrinom modernog života, gdje se personifikacijom mašinskog doba depersonalizira čovjek. Mada u manjini, u djelima oba pisca nepoznatim putem potrage za sopstvenim identitetom do relativnog ostvarenja ličnog sebstva dolaze određeni likovi koji se predaju istinama svoga srca. Takav je Selimovićev Ahmet Šabo u *Tvrđavi*, kao i sam Selimović u *Sjećanjima*, a Faulkner mogućnost takvog ostvarenja pruža, na primjer, Byronu Bunchu u *Svjetlosti u avgustu*. Šabo je pjesnik, čovjek koji traga za humanitetom i nastoji da očuva svoj identitet ljudskog bića. Bunch je, također, umjetnička duša. Poput Šabe, ni on *nije od ovoga svijeta*, ali svijeta, prvenstveno, u smislu dehumanizacije i globalizacije identiteta čovjeka. I jedan i drugi otkrivaju ljubav, a kroz nju i u njoj i lični identitet humanog bića. Kako je Šabin antipod Nurudin, tako je Bunchov Christmas. Na određen način, i Nurudin i Christmas *nisu od ovoga svijeta*, ali u smislu potpuno drugačijem od Šabe i Buncha. Derviš Nurudin i siroče koje dobija ime Christmas žive život kao kontrapunkt životu. To je neživot paralelan s tokom života. Derviš promašuje ljubav, a ni Christmas je nikada ne otkriva, pa zbog toga obojica promašuju i život. I jedan i drugi kao da ne postoje. Slovom Nurudina, *prostranstvo je njihova tamnica* (Selimović, 2004: 101). Obojica su usamljeni pojedinci, otuđeni od svijeta, pa i od samih sebe. Za razliku od Christmasa, Nurudin je intelektualac. Christmas ne poznaje svoje roditelje, ne zna da li je bijelac ili crnac, ne zna i ne saznaje ko je. On je prvenstveno sam sebi nevidljivi, odnosno bezbojni čovjek, koji želi da otkrije svoju boju i svoj identitet. Upravo zbog toga što želi da utvrdi da li je crnac ili bijelac, on i ne može prihvatiti sebe onakvim kakav jeste, te spoznati sve segmente svoje ličnosti, u cjelini svoj identitet čovjeka. Nurudin bira nebivanje nevidljivog čovjeka, ali u smislu bježanja od ličnog identiteta. On je derviš, a derviši nose odjeću bijele boje poput mrtvačkog pokrova, što je granična vrijednost između života i smrti. Naime, bijela je „boja prijelaza“ (Chevalier, Gheerbrant, 1987: 40). Ona označava i nepostojanje i zbir svih boja, „negaciju i sintezu boja“ (Chevalier, Gheerbrant, 1987: 76). To je i boja bez boje i osnovna boja. Osim toga, Nurudin je šejh tekije derviša mevlevijskog reda, a šejh je posrednik između neba i zemlje. Međutim, on se od života skriva u tekiju, od zemaljske ljubavi pribjegava u okrilje Božje, ali počinje da sumnja, pa ne pripada ni zemaljskom, ni nebeskom. Tek kada se nađe na konkretnoj granici između života i smrti, on želi da postoji, želi da otkrije lični identitet. U tom položaju on shvata da je protraćio život. Zbog svega toga, pisanje je njegova potvrda postojanja i potraga za ličnim identitetom. U razgovoru sa Hasanom, derviš,

na primjer, kaže: „Stvari ne postoje dok se ne kažu.“ (Selimović, 2004: 107) Za razliku od njega, Hasan, iz perspektive iz života, opaža sljedeće: „Stvari ne mogu da se kažu dok ne postoje.“ (Selimović, 2004: 107) Derviš to ne shvata jer se i u životu nalazi izvan života. Iz njega je „izišao“ prije nego što je postao zreo čovjek, pa u životu nikada i ne sazrijeva. Njegovo „Ja“ nikada ne postaje potpuno. Segmenti njegove ličnosti ostaju neizgrađeni i/ili prigušeni. Nurudinov *Ego*, *Id* i *Super-ego* nalaze se u nepomirljivom sukobu. Kao i Christmas, Nurudin je nepotpun, neizgrađen čovjek, poput djeteta. Hasan je njegov jedini prijatelj, ali i njegova suprotnost ili dio koji nedostaje Nurudinovoj ličnosti. On je „skitnica koji traži malo sreće“ (Selimović, 2004: 124). Za Hasana „Čovjek nije drvo“ (Selimović, 2004: 267). Derviš Nurudin jeste drvo. On se boji da bude čovjek. U strahu, on gubi slobodu, svoj identitet i život. Jedino Hasan prodire u njegov unutarnji, skriveni prostor, u njegovu *tvrdavu*. Hasan je jedini koji shvata da sa dervišem treba razgovarati kao sa djetetom. Međutim, derviš promašuje i prijateljsku ljubav, te na kraju ostaje sam. Pisanje i *pismo* njegov je *krik* za životom i identitetom. To je Nurudinovo „Ja“, njegova nespoznata samosvijest. On kaže: „Ne znam ni zašto pišem, ličim na usamljenog samrtnika što okrvavljenim noktom urezuje u stijenu znak o sebi.“ (Selimović, 2004: 382) To je kriptični znak prisustva čovjeka u dervišu, kontrapunkt dogmi, ideologiji i tiraniji nad identitetom čovjeka. Međutim, *kriptičnost* toga znaka Nurudinovog identiteta do kraja života, dakle do kraja njegovog pisanja, Nurudinu ostaje nespoznata. Pisanje je njegov *pogled unazad* kojim osvjedočuje svoje postojanje i traganje za sopstvenim identitetom. Naime, *pismo* počinje na kraju Nurudinovog života. On se pisanjem suočava sam sa sobom, sa svijetom i sa životom. Pisanjem se traži. Mnoštvo njegovih glasova spajaju se u jedno *pismo*, čiji identitet, međutim, ne spoznaje Nurudin, već Hasan. Nurudin sam sebi ostaje nespoznat u bivanju *između* dogme i života. *Pismo* je posrednik *između* njegovih raspolučenih dijelova ličnosti. Selimović o tome kaže sljedeće:

Dogma i život su stalno u sukobu. Kadinica je život, i njena ljepota se nameće sama po sebi. Nurudin se brani, otima, on se boji života, zaklanja se od njega dogmom. Ali život je jak i teško ga je odagnati, iskušenja su stalna: uvijek gori zapretani plamen života, i svaki razgovor ga može rasplamsati. I priroda je izazov, i mirno cvijeće i vodene kapi pod vodeničnim točkovima, i onda nemir povuče čovjeka da ode nekud u nepoznato, u željeno, a ni trenutak prije toga nije mislio o svome nemiru. Đurđevska noć, kad bjesne nesavladive sile života, probudiće svu njegovu čulnost, svu uznemirenost, svu strašnu podsvjesnost. I samo je korak ostao da se sve napusti, i da se krene u neznano, jako i opasno: „provalila je sila što čeka da se poruše temelji života koji smo gradili.“ A došlo je kao pobuna nakon muke i straha, zbog sumnji u dogmu.

Ali Nurudin nadljudskom snagom spasava Dogmu, jer mu bez nje život ne bi imao smisla. On pokušava nemoguće, jer istina je samo u otporu i poricanju, a nikako u pristajanju, u mirenju. Zbog nerješivosti te dileme Nurudin bježi od odluke. Nurudinova... životna greška je što lako ispušta ljubav, ne bori se za nju; a kad se odluči za mržnju i osvetu, odlučuje se za vlast kao sredstvo! To je njegova konačna dehumanizacija. (Selimović, 1981: 201-202)

Na kraju života, odnosno u položaju *između* života i smrti, Nurudin shvata da je dogma, a time i njegov život besmisao, kao i smrt. Put do takvog saznanja, kao i njegova potraga za identitetom, počinje onda kada on počinje da sumnja. Sve počinje pobunom misli zbog glasa savjesti. Nemir u njemu budi se saznanjem o zatvaranju brata u tvrđavu, za koga se ispostavlja da je kriv jer je previše znao, zbog čega je i ubijen. Usljed prodiranja nemira u njegovu dervišku tvrđavu mira, on počinje da misli, pa bilježi sljedeće: „Svijet mi je odjednom postao tajna, i ja svijetu, stali smo jedan prema drugom, začuđeno se gledamo, ne raspoznajemo se, ne razumijemo se više.“ (Selimović, 2004: 13) Početak i trajanje svojih nemira derviš određuje kada kaže: „Sve je počelo da se zapliće prije dva mjeseca i tri dana, računaću vrijeme, izgleda, od te đurđevske noći, jer je ovo moje vrijeme, jedino koje me se tiče. Brat mi je već deset dana ležao zatvoren u tvrđavi.“ (Selimović, 2004: 15) Neposredno prije đurđevske noći, u susretu sa kadinicom, oživjelo je nešto duboko potisnuto u njemu, što smatra gorim od strasti. Oživio je dio njega bivšega u vidu uspomene na jedinu ženu koju je volio u svome životu. Nakon toga, strast *drugih* u đurđevskoj noći, a zatim bjegunac koji ulazi u tekiju, u cjelini narušavaju prostor njegovog (ne)identiteta utvrđenog u dogmi. Nurudinov identitet cijepa se na dvije polovine, na čovjeka i derviša u međusobnom sukobu. Sa bjeguncem se sjedinjuje, pa on postaje personifikacija njegove pobune i podsvijesti. Nurudin u đurđevskoj noći doživljava epifaniju, međutim i dalje nastoji da očuva svoje dogmatično stanje paralize, te ostaje zapleten u *krvavom čvoru* života (Selimović, 2004: 47). U njemu, on je i *gledalac i gonilac i gonjeni* (Selimović, 2004: 46-47), te „i sudija i svjedok i tuženi“ (Selimović, 2004: 9). On je rastrojen i podijeljen između sebe sadašnjeg i negdašnjeg, između prostora tekije i tavana njegovog djetinjstva, između sebe željenog i sanjanog. Nadalje, njegov identitet *mrvi se* (Lešić, Martinović, 2010: 35-49) između onoga što je bilo i onoga što će biti, između bivanja i čina, pri čemu se opredjeljuje za mržnju, osvetu i konačno gubljenje identiteta u sjedinjavanju sa likom vlasti. Nurudin je uvijek sam, otuđen od sebe i od drugih, od bližnjih, a onda i od kasabe. U svakom pogledu, on *ispada iz kruga*, što se u vidu *leitmotiva* na različite načine ponavlja u romanu. U tom smislu, on je *drugi* kada se izdvaja iz kruga porodice, zatim „opšte misli“ (Selimović, 2004: 61), dakle vlasti, pa tekije i vjere, a onda naroda, te na posljertku, i ljudskosti. U jednom

trenutku njegove bezličnosti on postaje „nevidljiv“ za Ali-hodžu koji je vidom ludila ostvario neosuđujuće pravo slobode misli i govora. Nakon Nurudinovog „razgovora“ sa mrtvim bratom nad njegovim grobom, Ali-hodža ponovo „vidi“ i poštuje derviša zbog njegove ljudskosti. Nurudin je kontraverzni, nestabilni subjekat, a počinje da se mijenja i udvaja kada se „pomjeri iz ležišta“ (Selimović, 2004: 68). Nakon *pomjeranja* iz pribježišta tekijske tišine, on čuje mnoštvo zatamljenih glasova svoga srca i mogućnosti ostvarenja svoga identiteta. Nasuprot ostvarenja *jednog* identiteta u polifoniji, on uvijek bira *homofoniju*. Na poslijetku, derviš u pravcu krajnje mržnje i života po principu dogme potiskuje glasove svoje ljudskosti i srca. Sve do suočenja sa konačnim gubitkom života, čovjek u njemu ostaje izgubljen i nevidljiv, njegova sopstvena *drugost*.

Čovjek unutar ljuštore čovjeka Faulknerovog Christmase, također, ostaje nepoznat. Christmas nema *slobodnu volju*, niti svoj identitet. On je stranac u zemlji na kojoj je iznikao i odrastao. Ne pripada *nigdje*. Samome sebi on je nevidljivi čovjek. Ne zna svoje porijeklo, roditelje, a nikada ne spoznaje ni sopstveno biće. Kako među bijelcima, tako i među crncima, on je *drugi*. U njemu se sukobljavaju bijela i, vjerovatno, crna krv jer nikada ne uspijeva da prihvati svoju krv kao jednu, miješanu krv. Njegovo bivanje uvijek je *između*, kao na raspeću. Zbog svega toga osuđen je na vječno lutanje i potragu za identitetom. On do kraja života, a možda ni tada, ne saznaje da mu je majka bila bjelkinja, djevojka po imenu Milly Hines, a otac, najvjerovatnije, Meksikanac, s mogućim dijelom crnačke krvi. Majka mu je umrla na porodu zbog fanatičnih rasističkih i ideoloških uvjerenja njegovog djeda, a njenog oca, Doca Hinesa. Naime, Hines tada neće da ode po doktora koji joj može spasiti život, niti dozvoljava supruzi da ode po njega jer o sebi misli kao o pravedniku, dok kćerku, a onda i unuka, smatra prljavim bićima koje treba kazniti. Nakon određenog vremena, on dijete uzima bez ženinog znanja i saglasnosti, i ostavlja ga pred vratima sirotišta na Badnju večer. Stoga je nepoznato siroče i imenovano kao Joe Christmas. Kada ostavi unuče, Hines nastavlja da slijedi pravac svoje jedne istine fanatičnog pravednika, te se zapošljava kao vratar u tom bjelačkom sirotištu i nastavlja da izdaje vlastitu krv. On širi glas da je Christmas crnac. To je jedan od razloga zbog kojih Christmas od najranijeg djetinjstva u sirotištu kao mikrokozmu arene, pa i tamnice svijeta, kako bi to rekao Shakespeare, postaje i ostaje neko po strani. On je neko ko nije ni jedno ni drugo, dakle *hibridni identitet*, mada tada to još ne razumije. Osim toga, u dobi od pet godina, Christmas u sirotištu doživljava traumu koja će ga pratiti cijeli život. Kada kriomice jede pastu za zube kao „zabranjeno voće“, biva otkriven jer počinje da povraća sakriven iza zastora. Otkriva ga nadglednica koju je, zapravo, zatekao u seksualnom činu sa mladim stažistom

kotarske bolnice, što on kao dijete tada ne razumije. Ona ga naziva malim crnačkim kopiletom. Time krivica i rasno pitanje, kao i seksualnost i crna rasa postaju povezani u njegovom sjećanju prije razumijevanja istih. Nakon toga, Christmas iščekuje kaznu, ali ne biva kažnjen, pa se agonija nastavlja. Na taj način, dječak doživljava psihološko mučenje. Njegovo traumatično iskustvo u cjelini čini jednakost krivice, seksualnosti, rase i nasilja. Tako će, na primjer, kada u dobi od četrnaest godina doživi prvi seksualni nagon prema crnoj djevojčici, ženski miris, a ujedno i miris crkinje, probuditi njegova sjećanja na pastu za zube, zbog čega će reagovati burno i udariti djevojčicu. On već svojim rođenjem postaje kriv i osuđen na propast prokletstvom svoje krvi, ali i neznanjem i brojnim nemogućnostima kako ličnim, tako i društvenim. U izvjesnoj sličnosti sa Isusom Kristom, nakon trideset i tri godine života, njegova moderna mitsko-epska potraga za istinom srca završava sudbonosnom smrću ubistvom. Za njegovo ubistvo kaže se kao da je, zapravo, na pasivan način on izvršio samoubistvo. Tome prethodi krvoločni (ne)ljudski čin fanatičnog Percyja Grimma koji kastrira jedva živog Christmasa, kako slijedi:

Ali Igrač još nije završio. Kada su ostali stigli do kuhinje vidjeli su da je sto odmaknut i Grimma nagnutog nad tijelom. Kada su se približili da vide šta namjerava da uradi, vidjeli su da čovjek još nije mrtav, a kada su vidjeli šta Grimm radi jedan od ljudi je prigušeno kriknuo, oteturao natrag ka zidu i počeo povraćati. Onda je i Grimm odskočio unatrag i odbacio krvavi mesarski nož. „Sada ćeš ostaviti bjelkinje na miru, makar u paklu“, rekao je. Međutim, čovjek na podu nije se micao. Samo je ležao ondje otvorenih očiju, a u njima nije bilo ničega izuzev svijesti, i s nečim, nekom sjenom, oko usana. Dugo je gledao u njih mirnim, nedokučivim, nepodnošljivim pogledom. Onda je izgledalo kao da se njegovo lice, tijelo, sve, urušilo, upalo u sebe, a ispod proparanog odijela oko kukova i bedara zaostala crna krv izgledala je kao da je provalila poput naglo oslobođenog daha. Činilo se kao da je provalila iz njegovog blijedog tijela poput varnica ispaljene rakete; a s tom crnom eksplozijom činilo se kao da je poletio i čovjek i usjekao im se u sjećanja uvijek i zauvijek. To nikada neće zaboraviti, u bilo kakvim mirnim dolinama, ni pored ohrabrujućih i mirnih iskonskih rijeka, ni pred licima djece pred kojom će kao pred ogledalom promatrati stare propasti i nove nade. To sjećanje će uvijek biti tu, mirno, vjerno, uporno, neće slabiti, niti će biti naročita prijetnja, ali samo po sebi jasno, samo po sebi pobjedničko.¹ (Faulkner, 1985: 741-742)

Christmasov identitet prvo se mrví u odnosu okoline prema njemu, što u podsvijesti ostaje utisnuto u njegovim sjećanjima iz djetinjstva. Dakle, gra-

¹ Svi citati u radu korišteni iz literature na engleskom jeziku dati su u prijevodu autorice rada. S. R.

đenje njegovog identiteta počinje dezintegracijom. On se, zatim, cijepa i dijeli u svom bivanju u svijetu i u samome sebi. Nikada ne uspijeva da mnoštvo glasova u sebi pomiri, prihvati i spoji u *jedan*. Naime, on nikada ne postiže da ostvari svoj lični i društveni identitet. Njegov rasni, porodični, te seksualni identitet u smislu potpunog prihvatanja seksualnosti bez nekog osjećaja grijeha i krivice, kao i moralni i vjerski identitet, ostaju rastrojeni, kontraverzni, nestabilni, podijeljeni i neodređeni. On je otuđen i sam i među bijelcima i među crncima. Sve mu je strano u njegovom doživljaju *dva* različita svijeta. *Između* njih, on je kako u ličnoj, tako i u društvenoj vizuri, „fantom, duh, koji je odlutao izvan svog vlastitog svijeta, i izgubio se.“ (Faulkner, 1985: 483) Jedino sigurno korača u tami u šumi, gdje se svijet ne dijeli na *crni* i *bijeli*. Crnci ga smatraju bijelcem, a bijelci crncem. On lično ne zna ko je i šta je. Bez obzira na glasine na osnovu kojih je „saznao“ da je crnac, on svoje tijelo pred farovima auta u tami vidi bijelim. Međutim, odmah nakon toga zagalami na ljude u autu i govori im da su: „Bijela kopilad“ (Faulkner, 1985: 478). Na taj način, on kao da sebe odvaja od njihove bjeline. Christmas je nadasve žrtva nemogućnosti društva i svoje okoline, a iz čega nastaju sve nemogućnosti i sukobi unutar njegovog srca i bića. Nakon sirotišta, njegov usvojitelj Simon McEachern, koji nije bio zao, ali koji je zbog fanatičnih ideoloških i vjerskih uvjerenja izgubio osjećaje ljudskog srca, utječe na Christmasa u smislu razgradnje njegove čovječnosti u ključnom periodu izgradnje ljudske osobnosti. Ulaskom u McEachernov dom, koji nema nikavih obilježja istinskog doma već tvrđave, i to onako kako bi je Selimović opisao u negativnom kontekstu, dječak odmah postaje čovjek. On nema djetinjstva. Njegov život u tom periodu sastoji se iz teškog rada i McEachernovih udaraca, uz koje je obično izgovarao molitvu Bogu. Iz toga razloga, u dječakovom shvatanju izjednačava se krivica i vjera, te molitva i nasilje. On odrasta u mračnoj strani života. Sve što nije grubost biva mu teže od bola u kojem je naučio da živi. Nježnost, dobrota i ljubav postaju mu *druga* strana života koju ne podnosi jer je jednaka spoznaji. Ipak, kao mladić, Christmas se spontano zaljubljuje u bijelu konobaricu Bobbie Allen, sa kojom gubi nevinost. Ona je prva u njegovom životu kojoj otvoreno govori o sebi, kojoj mirno kaže da misli da u njemu ima crnačke krvi. U ostvarenju ljubavi sa njom Christmas je eventualno mogao prihvatiti i samoga sebe. Međutim, već na pragu mogućnosti izgradnje njegovog vrlog novog svijeta, on se urušava kada mu ona otkrije da je zapravo prostitutka. Tada se Christmas dijeli na prijašnjeg i sadašnjeg u odnosu na vezu sa njom. „Romeo“ (Faulkner, 1985: 556) se preobražava i postaje kao „Playboy sa ulice Beale“ (Faulkner, 1985: 556)². Osim toga, on se mijenja i u svom odnosu sa

² O ulici Beale vidi na: http://en.wikipedia.org/wiki/Beale_Street, Last accessed December 5, 2012.

McEachernom, koga vjerovatno ubija. Tako se Christmas nasiljem oslobađa nasilja, ali i „časti i zakona“ (Faulkner, 1985: 551) poput „Fausta“ (Faulkner, 1985: 551). Narednih petnaest godina života Christmas provodi u lutanju. Izaživljava bijelce da ga nazovu crncem kako bi se mogao potući s njima, pa da ih istuče ili da oni istuku njega. Zatim tuče crnce koji ga nazivaju bijelcem. Jedno vrijeme živi sa crncima i izbjegava bijelce. Tada živi sa ženom koja je ličila na kip od ebanovine. Trudio se da bude crnac. Međutim, u tom ostvarenju identiteta i doma sa crnkinjom sprječavaju ga lične nemogućnosti, kako slijedi:

Noću bi legao u krevet pored nje, nemiran, i počinjao da diše teško i duboko. To bi radio namjerno, dok je osjećao, čak i gledao, svoja bijela prsa kako mu se sve više i više nadimaju između rebara, i nastojao da u sebe udahne tamni miris, tamno i nedokučivo mišljenje i crnačko bivstvo, i da svakim izdisajem iz sebe istjera bijelu krv i bijelo mišljenje i bivstvo. I dok su mu se nosnice bijeljele i širile dok je udisao miris za koji je želio da postane njegov vlastiti, cijelo biće mu se savijalo i grčilo od fizičke odvratnosti i duševnog poricanja.

Mislio je da je pokušavao da izbjegne usamljenost, a ne samoga sebe. No, put je vodio dalje: mačji, sva su mu se mjesta činila jednakim. Ni u jednom od njih nije se mogao smiriti. No, put je vodio dalje svojim tokovima i fazama, uvijek prazan: mogao je vidjeti sebe kao u bezbrojnim avatarima, u tišini, osuđen na lutanje, vođen hrabrošću označenog i poticajnog očaja; očajem hrabrosti čije su mogućnosti morale biti označene i poticajne. Tada su mu bile trideset i tri godine. (Faulkner, 1985: 565)

Christmasa je put sudbinski doveo do bjelkinje Joanne Burden, njegovog suprotnog (s)polu. Ona je kao u pokori živjela sa crncima. Nju opterećuje znanje o svom porijeklu i naslijeđu, a njega neznanje istoga. I u jednom i u drugom slučaju do izražaja dolazi rasno pitanje i identitet čovjeka. I on i ona nose sopstveni križ „crnog čovjeka“, ali i jedno drugome postaju svojevrsni križ. Njega (ne)definira prokletstvo njegove moguće crne krvi kao sopstvene *drugosti* kako u ličnom, tako i u društvenom smislu. U njenom slučaju, to je *teret* (engl. *burden*) naslijeđa ideologije njenih predaka. Otac joj u naslijeđe ostavlja ideju da je robovlasništvo grijeh bijelog čovjeka, ali i ideologiju rasizma jer smatra da je crna rasa *drugost* podređena bijeloj i izvjesni teret na koji je bijela rasa osuđena da ga nosi kao prokletstvo. U određenom smislu, Joanna i Joe predstavljaju i popune suprotnosti i jednakost, kontraverzno *jedno*. Njemu se nekad, čak, činilo da je on žena, a ona muškarac. Poput njega, i ona je podijeljena ličnost. On je tokom dana bijelac, a u noći s njom crnac. Ona, također, ima svoju „svijetlu“, odnosno puritansku osobnost u toku dana, i „tamnu“, grešnu u toku noći. Osim toga, polariteti kako njegove, tako i njene ličnosti, u fazama preuzimaju nadmoć jedan nad drugim, isto kao što se i

između njih dvoje vodi igra nadmoći jednog nad drugim kao dvjema stranama jedne ličnosti. U njihovom odnosu, ona je prvo puritanski hladna, zatim strastvena, i na kraju duhovna. Christmas želi da ode od nje, ali nikako ne odlazi. Ona je njegov teret, baš kao što je on njen. Njom je vezan kao zlom kobi. Ona je u određenom smislu on. Ubivši Joannu, Joe ubija, zapravo, osuđuje na smrt samoga sebe. On stalno predosjeća da će mu se nešto desiti, zna da nešto mora učiniti. Joannu ubija kada ga ona nasilno pokušava natjerati da se moli Bogu, što ga vjerovatno podsjeća na njegov odnos sa usvojiteljem McEachernom. Time se prokletstvo njihovog naslijeđa zaokružuje jer u sebi ne uspijevaju da pomire suprotnosti. Christmas kao *bijeli crnac* (Faulkner, 1985: 654) poništava samoga sebe. U cjelini, njemu se događa sljedeće:

...njegova krv nije mirovala, nije mu dala da se spasi. Nije mogla biti ni jedna, ni druga, i nije dozvolila njegovom tijelu da se spasi. Jer ga je crna krv prvo odvela u crnačku kolibu. A onda ga je bijela krv odvela otuda, kao što ga je crna krv nagnala da zgrabi pištolj i bijela krv mu nije dozvolila da puca. I bijela krv ga je odvela svećeniku, digla se u njemu posljednji put, poslala ga nasuprot svakom razumu i svakoj stvarnosti u zagrljaj utvare, slijepe vjere u nešto što je pročitao u štampanoj Knjizi. Onda, vjerujem, da ga je bijela krv napustila na trenutak. Samo na trenutak, u treptaju oka, i dozvolila crnoj da se digne u svom posljednjem trenutku i da se okrene protiv onoga na čemu je temeljio svoju nadu u spas. Crna krv ga je njegovom vlastitiom željom odnijela tamo gdje mu više niko nije mogao pomoći, odvela ga u ekstazu crne džungle, gdje život prestaje prije nego što srce prestane kucati, a smrt je želja i ispunjenje. I onda ga je crna krv ponovo izdala, kao što mora da je radila u svim krizama njegovog života. Nije ubio svećenika. Neznatno ga je udario pištoljem i pobjegao i čučnuo iza toga stola i suprotstavio se crnoj krvi posljednji put kao što joj se suprotstavljao trideset godina. Čučao je iza tog prevrnutog stola s tim napunjenim i neupotrebljenim pištoljem, i pustio da ga ubiju. (Faulkner, 1985: 731)

U uvjetnoj sličnosti sa Selimovićevim dervišem, čovjek u Christmasu ostaje izgubljen i nevidljiv, njegova sopstvena *drugost*. Prema tome, i jedan i drugi na svoj način određuju neodređeni identitet tragičnog čovjeka. Njihova bića, kao i život, ostaju prazna, neostvarena i dezintegrirana jer na životnom putu ne otkrivaju i ne spoznaju smisao ljubavi, već (be)smisao mržnje.

Glas mržnje mrvli mnoge pojedince i Selimovićevog i Faulknerovog univerzuma. Slično slučaju iz *Svjetlosti u avgustu*, (ne)ostvarivanje identiteta u pravcu podijeljenosti između crne i bijele krvi unutar jednog čovjeka dešava se u Faulknerovom romanu *Absalome, Absalome!*. Charles Etienne de St. Valery Bon, Sutpenov nepriznati unuk, a vanbračni sin njegovog sina Charlesa Bona i *oktoronke*, poput Christmasa, ne uspijeva da pronađe samoga sebe

jer ne prihvata sopstvenu krv. Sutpenov unuk, suprotno ideološkom uvjerenju svoga djeda, ali i u naslijeđu prokletstva zbog života po principu fanatične ideje, grozničavo poriče svoju bijelu krv, mada ne voli ni crnu. Osim toga, očito zbog „razvodnjavanja krvi“ članova porodičnog stabla koje se nije razvijalo u ljubavi, već u mržnji, identitet porodice deformira se, gubi i nestaje kroz pojedince. U vezi s tim, Sutpenov unuk jeste muškarac s tijelom krhkim kao u djevojke. Njegov sin Jim Bond, Sutpenov praunuk i posljednji potomak, maloumniji je i nijemi krupni muškarac, poput Benjya Compsona iz *Krika i bijesa*. U njegovom praznom biću i bitku spoznaje se tragičnost neostvarenog identiteta porodice Sutpen. Dakle, *pogledom unazad* od Jima Bonda, baš kao i od Benjya Compsona, osvjeđuje se priča o nastanku, a ujedno i nestanku identiteta porodice Sutpen i Compson, i njihovih pojedinačnih članova. Jim Bond/Benja Compson je mikrokozam porodice, ali i cijelog čovječanstva. *Krik idiot* sadrži priču o identitetu porodice Sutpen/Compson koji ne znači ništa. *Idiot* Jim, baš kao i intelektualac Quentin iz *Absaloma!*, ali i iz *Krika i bijesa*, kao i *idiot* Benja, „nije bio jedno biće, jedan entitet, bio je zajednica.“ (Faulkner, 1990: 9) Kako Quentin, tako i Benja i Jim, odnosno kako intelektualac, tako i *idiot*, svako na svoj način, što se u biti svodi na isto, bivaju *između* privida i stvarnosti. Niko od njih, poput brojnih Selimovićevih likova, nije sastavni dio svijeta realnosti. Njihovo tijelo je „prazna dvorana“ (Faulkner, 1990: 9) ili *tvrdava* kojom odjekuje *krik* „poraženih imena“ (Faulkner, 1990: 9) i/ili *bijes* načela u kružnom plesu historije. Naslijeđe prokletstva, na primjer, na relativno isti način oblikuje identitet Quentina Compsona i Henryja Sutpena u romanu *Absalome, Absalome!*. Pri tome se u priči o Thomasu Sutpenu Quentin izjednačava sa Henryjem. I jedan i drugi su provincijalci puritanskog naslijeđa. Njihov identitet, utemeljen na principu isključivo jedne istine, kontrapunktualan je polifonom identitetu čovjeka. Henry ne može podnijeti miješanje rasa vjerovatno više nego rodoskrvnuće. U svakom slučaju, i njemu je, kao i Quentinu, a i Sutpenu, najbitnija „čistoća“ njihove krvi u rasnom, klasnom i moralnom pogledu unutar njihove pojedinačne, a u suštini iste, fanatične ideje o sopstvenom *veličanstvenom planu*. Zbog toga su Henry i Judith *jedno* kao Sutpenova djeca „čiste krvi“, dok Bon kao njegov potomak miješane krvi predstavlja *drugost*, zapravo nekoga ko je *Ništa* u Sutpenovoj vizuri, mada su sve troje *jedno*. Usljed osamljenosti u svijetu bez ljubavi, Henry i Judith postaju *jedno*. Upravo zbog toga, Henry je i Judith i Bon u razvoju veze između Judith i Bona, a koja se događa u neznanju njihove krvne povezanosti. Stoga je Henry kao Bon taj koji „zavodi“ Judith. Međutim, kada sazna istinu o Bonu, Henry je ne može podnijeti i ubija Bona. Na taj način, on ubija i sebe, pa time uništava i očev identitet, odnosno njegovu zamisao o svom *veličanstvenom planu* i porodici kao sredstvu u ostvarenju toga cilja. Henryja, Judith i Bona

jednako uništava nečist naslijeđa paranoične ideje o „čistoći“ identiteta, kako ličnog, tako i društvenog. Prokletstvo naslijeđa uništava i Quentina. Njegovim pričanjem i *pogledom unazad* osvjedodčuje se *mit o vječnom povratku*. U priči o Sutpenu, Quentin se cijepa i dijeli. Jedan Quentin unutar Quentina je mladi čovjek koji se na Jugu, i to na Starom Jugu, mrtvom od 1865. godine, sprema za odlazak na Harvard i sluša priču jednog duha Starog Juga, što se duže od ostalih odupire smirivanju. Drugu polovinu njegove ličnosti čini Quentin koji je još premlad da bi bio duh, ali to zbog svoga porijekla i naslijeđa mora biti. Upravo zbog toga što usljed ličnih nemogućnosti nije sposoban da se odupre identitetu duha, Quentin je u svojoj dvadesetoj godini stariji od mnogih što su umrli. Njegovom *praznom dvoranom* odjekuju glasovi i *krikovi* tuđih *praznih* identiteta. U priči o Sutpenu, koja se u osnovnom nivou razvija u razgovoru Quentina i Shrevea³, osim sa Henryjem, Quentin se izjednačava i sa Bonom. Shreve se, također, u toku pričanja izjednačava i sa Henryjem i sa Bonom. Nadalje, Quentin i Shreve u pričanju priče o Sutpenu postaju *jedno*. Međutim, to se dešava da bi Kanađanin Shreve kao neutralni i vanjski (id)entitet relativno uravnotežio Quentina kako ne bi pretjerano odlutao u krajnost. Poput Quentina, duhovi *praznih* identiteta Faulknerovog svijeta ljudi su koji ne čuju mnoštvo glasova svoga srca, pa onda i ne mogu otkriti i/ili prihvatiti sopstveno biće, baš kao i *prazni* identiteti Selimovićevog svijeta.

Selimovićevi književni subjekti, kao i mnogi Faulknerovi, većinom su *prazne*, zidovima ograđene *tvrdave*, utvrđeni u *jednoj* životnoj misli i/ili onemogućeni da ikako misle. U Selimovićevom relativnom modelu (*post*)kolonijalnog svijeta, identitet tog svijeta cijepa se na binarne suprotnosti odrednica: „Mi“ i „Oni“ i/ili „Ja“ i „Oni“. Jedan (id)entitet predstavlja mašina ideologije u smislu vlasti ili, šire, modernog društva mašinskog/industrijskog/tehnološkog doba, a drugi narod i/ili pojedinac. Isto tako, identitet Faulknerovog svijeta dijeli se na robovlasnike i robove, zatim na bijelce i *druge*. Dakle, *drugi* su crnci, Indijanci i pojedinci „miješane“ krvi, a koji opet u odnosu na bilo koju skupinu i/ili pojedinca „čiste“ krvi bivaju kao *drugi*. I u Faulknerovom i u Selimovićevom univerzumu ideologija uništava identitet čovjeka u oba pravca. Bilo da je u nadređenom ili podređenom položaju u ideološkom sistemu, čovjek postaje rob sistema, koga je, paradoksalno, upravo stvorio čovjek. U Selimovićevom *mogućem* svijetu, predstavnici vlasti, čak, preuzimaju identitet vlasti, što ih dovodi do potpunog obeščovječivanja. Između ostalih, takvi su muselim, muftija i kadija u *Dervišu i smrti*. U *Tvrdavi* je, čak, vizura svijeta još složenija jer je u direktnijem dodiru sa samim životom, mada Selimovićev svijet u slučaju oba romana nije *drugi* u odnosu na život. On jeste život.

³ Quentin i Kanađanin Shreve dijele sobu na Harvardu, u Massachusettsu, na sjeveru SAD.

Selimovićev svijet, kao i Faulknerov, a zapravo kao i sam život, nije samo crno-bijeli. Moćnici u *Tvrđavi* dijele se na dva pola. Jedan čine istomišljenici na vlasti, a drugi predstavlja bogati Šehaga Sočo u simbiozi sa Osmanom Vukom, čije prezime simbolično definira njegov identitet. Zaseban (id)entitet u smislu moći u *Tvrđavi*, na svoj način, čini hajduk Bećir Toska. Njegov položaj je *između*. On nije ni vlast, ni narod. Njega narod epski uveličava, ali ga se i boji, baš kao što ga se boji i vlast. Kao i u *Dervišu*, narod i pojedinac stoje nasuprot vlasti. Međutim, pojedinac se uvijek ne izjednačava sa narodnom masom. I u odnosu na narod, on može biti *drugi*, s obzirom da može ispasti i iz kruga naroda ako su na bilo koji način on ili njegova misao drugačiji od identiteta naroda u datom trenutku. Dakle, identitet u bilo kojem smislu i odrednici kako u Selimovićevom, tako i u Faulknerovom svijetu može biti i jeste varijabilan i promjenljiv. Mnoštvo glasova srca može nadjačati besmisao jednoga glasa mržnje, ali i obratno. Tako, na primjer, na samom kraju života Selimovićev derviš Nurudin, na izvjestan način kao i Faulknerov velečasni Hightower na kraju romana *Svjetlost u avgustu*, počinju da čuju i druge glasove koji u cjelini čine polifoniju njihovog identiteta, a ne samo glas suprotan glasovima srca. Međutim, oni protraćuju život zbog bivanja jednakom nebi-vanju. Oni žive život u kontrapunktu životu. Paradoksalno, identitet se nikada i ne može spoznati jer se stalno nadograđuje. Zbog toga je i Faulknerova i Selimovićeva potraga za identitetom, potraga za nemogućim. Međutim, oba pisca ukazuju na put potrage u smislu *hoda u nepoznato* kroz sami život, gdje se potraga za identitetom izjednačava sa potragom za srećom. Stoga svaki pojedinac svoj identitet uvijek iznova gradi u pravcu dobra ili zla, a u traganju za ljubavlju ili mržnjom. Na tome počiva i gradnja ili razgradnja identiteta društva. Od čovjeka zavisi da li će život i identitet čovjeka i društva biti izgrađeni u polifoniji glasova srca i afirmaciji različitosti, i biti očuvan. Nasuprot tome stoji princip isključivo jedne životne istine koju pojedinac, kao i društvo, prihvata kao svoju u pravcu grotesknog (de)formiranja identiteta i života, ali i propasti čovjeka i čovječanstva. U vezi s tim, Zvonimir Radeljković, cijenjeni amerikanista iz Bosne i Hercegovine, znakovito kaže: „Ne možemo reći da nas književnici nisu upozorili. Ako im nismo u potpunosti shvatili poruku, nije posve do njih.” (Radeljković, 2012)

Literatura

- Blotner, J. (2005). *Faulkner: A Biography*, One-Volume Edition. Jackson: University Press of Mississippi.
- Chevalier, J. i Gheerbrant, A. (1987). *Rječnik simbola – mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Drugo, prošireno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Faulkner, W. (1955). *Go Down, Moses*. New York: The Modern Library.
- Faulkner, W. (1956). *The Sound and the Fury*. New York: The Modern Library.
- Faulkner, W. (1972). *Absalom, Absalom!* New York: Vintage Books.
- Faulkner, W. (1985). *Novels 1930-1935: As I Lay Dying, Sanctuary, Light in August, Pylon*, New York: Literary Classics of the United States, Inc.
- Faulkner, W. (1990). *Novels 1936-1940: Absalom, Absalom!, The Unvanquished, If I Forget Thee, Jerusalem, The Hamlet*. New York: Literary Classics of the United States, Inc.
- Faulkner, W. (1994). *Novels 1942-1954: Go Down, Moses, Intruder in the Dust, Requiem for a Nun, A Fable*, New York: Literary Classics of the United States, Inc.
- Faulkner, W. (1999). *Krik i bijes*. Prijevod, priredio i predgovor napisao Zvonimir Radeljković. Sarajevo: Svjetlost.
- Gwynn, F. L., Blotner, J. L. (ed.). (1995). *Faulkner in the University*. Introduction by Douglas Day. Charlottesville and London: University Press of Virginia.
- Kazaz, E. (2010). „Mrvljenje identiteta u *Dervišu i smrti* Meše Selimovića“. Lešić, Z. i Martinović, J. (ur.). *Međunarodni naučni skup „Književno djelo Meše Selimovića“*, (Zbornik radova), Posebna izdanja, Knjiga CXXVIII, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka.
- Kovač, Z. (2010). Meša Selimović u međukulturnom prostoru. Lešić, Z. i Martinović, J. (ur.), *Međunarodni naučni skup „Književno djelo Meše Selimovića“*, (Zbornik radova), Posebna izdanja, Knjiga CXXVIII. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka.
- Lešić, Z. (2006). „Postkolonijalna kritika i poststrukturalizam“. Lešić, Z.; Kapidžić-Osmanagić, H.; Katnić-Bakaršić, M.; Kulenović, T., *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Meriwether, J. B. i Millgate, M. (ed.). (1980). *Lion in the Garden: Interviews with William Faulkner, 1926-1962*. Lincoln – London: University of Nebraska Press.

- Selimović, M. (1981). *Derviš i smrt*. Beograd: Izdavačka organizacija "Sloboda".
- Selimović, M. (1981). *Ostrvo*. Beograd: Izdavačka organizacija "Sloboda".
- Selimović, M. (1981). *Pisci, mišljenja i razgovori*. Beograd: Izdavačka organizacija „Sloboda”.
- Selimović, M. (1981). *Sjećanja*. Beograd: Izdavačka organizacija "Sloboda".
- Selimović, M. (1991). *Derviš i smrt*. Sarajevo: Svjetlost.
- Selimović, M. (2004). *Derviš i smrt*. Sarajevo: Biblioteka Dani.
- Selimović, M. (2004). *Tvrđava*. Sarajevo: Biblioteka Dani.
- Selimović, M. (2009). *Ostrvo*. Beograd: MARSO.
- <http://www.odjek.ba/index.php?broj=14&id=08>, Last accessed November 9, 2012
- http://en.wikipedia.org/wiki/Yoknapatawpha_County, Last accessed November 10, 2012
- Radeljković, Z. „Proročanstva propasti: politički roman u Americi 1940-1960“. Dostupno na Internetu na:
- http://www.openbook.ba/izraz/no01/01_zvonimir_radeljkovic.htm, Last accessed December 5, 2012.

Selma RALJEVIĆ

POLYPHONY OF IDENTITY IN SELECTED WORKS OF WILLIAM FAULKNER AND MEŠA SELIMOVIĆ

In this paper, the author intends to critically analyze the polyphony of identity in the following works: *The Sound and the Fury*, 1929, *Light in August*, 1932, *Absalom, Absalom!*, 1936, and *Go Down, Moses*, 1942, by William Faulkner (1897-1962) and *Derviš i smrt* (*Death and the Dervish*, Sarajevo, 1966), *Tvrđava* (*Fortress*, Sarajevo, 1970), *Ostrvo* (*The Island*, Beograd, 1974) and *Sjećanja* (*Remembering*, Beograd, 1976), by Meša Selimović (1910-1982). The author comparatively investigates the parallel in construction and deconstruction of identity in selected works of prose of the American and Bosnian-Herzegovinian writers, in accordance with the theories, principles, and statements of modern and contemporary literary theories, as well as the broader critical, theoretical and cultural approaches.

Key words: *William Faulkner, Meša Selimović, polyphony of identity, (de)construction of identity*